

УЎТ: 336.225.613

Иқтисодиётда солиқ юкини баҳолаш йўналишлари Направления оценки налоговой нагрузки в экономике Areas of assessment of the tax burden in the economy

Шавкат ТЎРАЕВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси кафедра мудири,
иқтисодиёт фанлари доктори, доцент.

Аннотация

Мақолада иқтисодиётда солиқ юки ва уни баҳолаш муаммолари, солиқ юкини макродарада, мезодаражада, микродаражада баҳолаш ва ҳисоблаш каби муаммолар кўриб чиқилган. Шунингдек, иқтисодиётда солиқ юкини баҳолаш ва ҳисоблаш усуллари келтирилган.

В данной статье рассматриваются такие проблемы, как налоговая нагрузка в экономике, проблемы оценки налоговой нагрузки, оценка и расчет налоговой нагрузки на макро-, мезодермальном, микроуровне. Существуют также методы оценки и расчета налоговой нагрузки в экономике.

This article discusses problems such as tax burden in the economy, tax burden assessment problems, assessment and calculation of tax burden at macro, mesoderm, micro level. There are also methods for estimating and calculating the tax burden in the economy.

Солиқ юки ва сиёсатининг макроиқтисодиётга таъсири катта. Мамлакат ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўзгариши ҳам солиқ сиёсатининг самарасига бевосита боғлиқ. Солиқ юкининг макроиқтисодиётга таъсирини ялпи талаб ва таклифга, инвестицион муҳитга, истеъмолга, барқарорликка таъсири каби масалалар билан баҳолаш мумкин.

Солиқ ва солиққа тортиш муносабатларининг кўрсаткичи ҳисобланган солиқ юки моҳият жиҳатидан, энг аввало, аҳоли ва хусусий сектордаги молиявий ресурсларнинг маълум қисмини давлат фойдасига ундириб олинishi билан тавсифланади. Шу боис солиқ юкининг миқдор кўрсаткичлари ёрдамида ифодалашга оид илмий мунозаралар доим долзарб бўлиб келган.

Солиқ юки кўрсаткичи асосида давлат ўзининг ижтимоий сиёсатини ишлаб чиқади. Мудофаа,

қўриқлаш хизматлари, маориф, тиббиёт, фан ва таълим харажатларини режалаштиради. Яъни, давлат аҳолига турли хил хизматлар кўрсатади. Шу сабабли аҳоли ва юридик шахслардан солиқ ундирилади. Бу ерда солиқ миқдорини оптимал даражасини белгилаш муаммо саналади. Чунки, солиқ тўловчи давлатга тўлаган солиқлари миқдорида ижтимоий хизматлар олишни хоҳлайди. Шу аснода давлат солиқ юкини белгилайди ва солиқ тўловчиларга турли хизматлар кўрсатиш орқали маблағларни қайтаради.

Солиқ юки кўрсаткичларидан хўжалик субъектларининг иқтисодий фаолияти натижадорлигини белгилашда фойдаланилади. Ишлаб чиқаришга капитал қўйилмаларнинг устувор йўналишларини белгилаб беради. Қолаверса, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва пасайтириш, иқтисодиётни тар-

Калит сўзлар: солиқ юки, оптимал солиқ юки, солиқ юкини баҳолаш, иқтисодиёт даражаларида солиқ юкини баҳолаш ва ҳисоблаш.

тибга солиш, янги иш ўринларини яратиш, хўжалик субъектларини истеъмол ва жамғармасини меъёрлаштириш, инвестицияларни йўналтириш каби масалаларни ҳал этишда солиқ юки кўрсаткичи катта ёрдам беради.

Илмий изланишларга кўра, солиқ тўловчиларга нисбатан солиқ юкини ошириш (солиқ ставкаларини ошириш, солиқ имтиёзларини бекор қилиш) натижасида дастлаб солиқ тушумлари ортади, лекин энг юқори чўққига етгач, яна пасайишга мойиллик сезади. Оқибатда бюджетга тушумлар камайиб, солиқ тўловчиларнинг муайян қисми таназзулга юз тутаяди ёки ишлаб чиқариш миқдори пасаяди. Солиқ тўловчиларнинг бир қисми солиқ тўлашдан ўзини олиб қочади. Оқибатда яширин иқтисодиётга йўл очилади.

Солиқ юки макроиқтисодий даражада давлат бюджети даромадларининг ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)га нисбатан аниқланади. Жаҳоннинг кўпгина мамлакатларида бу амалиёт кенг қўлланилади ва амалдаги солиқ юки даражасини баҳолаш учун асос бўлади.

Мамлакатда макродаражадаги солиқ юкини баҳолашнинг қуйидаги усули иқтисодиётдаги ҳақиқий ҳолатини ифодалаб беради:

$$C_{\text{ю}} = (\text{Дбпк} * \text{Сйд}) / \text{ЯИМ}$$

Бу ерда:

С_ю – макродаражадаги солиқ юки;

Дбпк – давлат бюджети прогноз кўрсаткичлари;

Сйд – солиқларнинг йиғилувчанлик даражаси;

ЯИМ – ялпи ички маҳсулот.

Келтирилган мазкур усулнинг аҳамияти шундаки, давлат бюджетининг прогноз кўрсаткичлари ҳар доим ҳам тўлиқ бажарилмайди. Солиқ тўловчиларга берилган имтиёзлар ва давлат бюджетига келиб тушмаган, лекин ҳисобланган солиқлар бўйича қарздорлик суммалари ҳам ҳисобга олинмайди. Шу мақсадда макродаражадаги солиқ юкини ҳисоблашда давлат бюджетининг прогноз кўрсаткичлари ва солиқларнинг йиғилувчанлик даражасидан келиб чиқиш мақсадга мувофиқ.

Солиқ сиёсатини амалга оширишда ҳудудларнинг солиқ салоҳияти ва солиқ юки ўзаро алоқадор. Солиқ юкини ҳудудлар бўйича тақсимотини ўрганиш – ҳудудларни ривожлантиришда, ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришда, инвестицияларни йўналтиришда муҳим ўрин эгаллайди.

Фикримизча, ҳудудларда солиқ юкини баҳолашда ҳудудлардан ундириладиган солиқ ва тўлов-

лар суммасини ўша ернинг ялпи маҳсулотига нисбатан аниқлаш ўринли:

$$X_{\text{сю}} = X_{\text{ст}} / \text{ЯХМ}$$

Бу ерда:

X_{сю} – ҳудуднинг солиқ юки кўрсаткичи;

X_{ст} – ҳудуддан ундириладиган солиқ ва тўловлар;

ЯХМ – ялпи ҳудудий маҳсулот.

Мазкур усулдан ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш ва ишлаб чиқариш кучларини жойлаштиришда кенг фойдаланиш мумкин.

Солиқ тизимини самарали ташкил этиш ва унинг рағбатлантирувчилик ролини кучайтириш корхоналар фаолиятига ҳам таъсир кўрсатади. Шу боис тизимнинг содда ва аниқлиги солиқ тўловчиларнинг мажбуриятини вақтида ва тўлиқ амалга оширишга хизмат қилади.

Юридик шахсларда солиқ юкини баҳолаш масаласи хорижий адабиётларда ва айрим маҳаллий илмий ишларда ёритилган. Лекин юридик шахслар зиммасидаги солиқ юкини баҳолаш ва аниқлаш бора-бора ягона ёндашув мавжуд эмас.

Фикримизча, юридик шахсларнинг солиқ юкини баҳолашда уларнинг барча тўлайдиган солиқ ва тўловларининг йиғиндисини янгидан яратилган қийматга нисбатан аниқлаш лозим. Шунингдек, соф ва умумий солиқ юкини ҳисоблаш мақсадга мувофиқ. Бу ерда соф солиқ юки юридик шахсларнинг тўлайдиган барча солиқлари, бюджет ва бюджетдан ташқари фондларга қиладиган ажратмаларини юкини ифодалаб берса, умумий солиқ юки эса юридик шахсларнинг солиқ, бюджет ва бюджетдан ташқари фондларга қиладиган ажратмаларини ҳамда ишчиларнинг иш ҳақидан ушлаб қолинадиган солиқлар ва ажратмалар юкини ифодалаб беради.

Хусусан:

а) юридик шахсларнинг соф солиқ юки:

$$C_{\text{сю}} = X_{\text{тбс}} / K_{\text{к}}$$

Бу ерда:

C_{сю} – юридик шахсларнинг соф солиқ юки;

X_{тбс} – юридик шахсларнинг тўлайдиган барча солиқлар, бюджет ва бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар;

K_к – юридик шахсларнинг янгидан яратган қиймати ёки қўшилган қиймат.

б) юридик шахсларнинг умумий солиқ юки:

$$U_{\text{сю}} = (X_{\text{тбс}} + \text{Исб}) / K_{\text{к}}$$

Бу ерда:

Усю – юридик шахснинг умумий солиқ юки;
Хтбс – юридик шахс тўлайдиган барча солиқлар, бюджет ва бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар;

Исб – ишчиларнинг иш ҳақидан ушлаб қолинадиган солиқ ва ажратмалар;

Кк – юридик шахснинг янгидан яратган қиймати ёки қўшилган қиймат.

Иқтисодиётда солиқ юкини баҳолашда яна бир йўналиш – жисмоний шахсларнинг солиқ юки кўрсаткичидир. Жисмоний шахсларда солиқ юки улар томонидан тўланадиган солиқларнинг олган даромадларига нисбатан аниқланиши лозим. Жисмоний шахсларда солиқ юкини ҳисоблаш мураккаблиги улар томонидан тўланган солиқ ва йиғимларни аниқлаш қийин кечади. Шу нуқтаи назардан ушбу масалани ечишда эгри солиқларни ҳам ҳисобга олиб ёндашиш лозим.

Юқоридаги фикр-мулоҳазалардан келиб чиқиб, қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

– солиқ муносабатларининг хусусияти солиқ тўловчилар зиммасига юкланган тўлов мажбуриятларини бажариши шарт бўлиб, давлат томонидан уларга бажарилган мажбуриятнинг қийматига тенг, унга эквивалент бўладиган ҳеч қандай моддий ёки номоддий нарса қайтарилмайди.

– солиқ юкини оптималлаштиришда нафақат солиқ ставкасини, балки солиқ базасини, солиқдан

имтиёзларни, солиқни тўлаш муддатларини ва давлатнинг ижтимоий эҳтиёжларини оптимал даражалари асосида шаклландирган кўрсаткични тушуниш лозим.

– юридик шахсларнинг солиқ юкини давлат бюджетига тўланган барча солиқлар, тўловлар ва ажратмаларнинг қўшилган қийматга нисбатан аниқлаш мақсадга мувофиқ. Шунда солиқ юкининг реал даражасини аниқлаш имконияти туғилади;

– солиқ юкини иқтисодиёт даражалари кесимида, хусусан, ҳудудларда ундирилаётган солиқлар ва тўловлар суммасини ялпи ҳудудий маҳсулотга нисбатан ҳисоблашни йўлга қўйиш мақсадга мувофиқ;

– юридик шахсларнинг солиқ юкини ҳисоблашда соф ва умумий солиқ юкини ҳисоблаш лозим. Бунда соф солиқ юки юридик шахснинг тўлайдиган барча солиқлари, бюджет ва бюджетдан ташқари фондларга қиладиган ажратмаларини ифодаласа, умумий солиқ юки юқоридагилар билан бирга ишчиларнинг иш ҳақидан ушлаб қолинадиган солиқлар ва ажратмалар юкини ифодалайди;

– солиқ юкини аниқлаш жараёнини енгиллаштириш учун юридик шахслар томонидан мажбурий равишда топшириладиган статистик ҳисоботлар таркибига қўшилган қиймат кўрсаткичини кириштиш мақсадга мувофиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 29 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепцияси тўғрисида”ги ПФ-5468-сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 28 декабрдаги Олий Мажлисга мурожаатномаси. “Халқ сўзи” газетаси. 2018 йил 29 декабрь, 271-272 (7229-7230)-сон.
3. Тўраев Ш.Ш. Оптимал солиқ юкининг назарий асослари ва уни такомиллаштириш масалалари // Мамлакат солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш – иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим омили сифатида: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари тўплами. – Тошкент, 2008. – Б.41-44.
4. Ниязметов И.М. Ўзбекистон солиқ тизими: муаммолар ва такомиллаштириш йўллари. Монография. – Тошкент: “Молия”, 2017. – 195-б.
5. EU Taxation trends in the European Union, data for EU States 2017.
6. Лыкова Л.Н., Букина И.С. Налоговые системы зарубежных стран. Учебник для бакалавриата и магистратуры / Л. Н. Лыкова, И. С. Букина. — Москва : Издательство Юрайт, 2016. 428-с.
7. <http://www.soliq.uz>